

СУМСЬКИЙ ТЮРЕМНИЙ ЗАМОК У ХІХ ст.

У статті досліджено процес створення та діяльності однієї з пенітенціарних установ Слобожанщини – Сумського тюремного замку у ХІХ ст. Розглянуто законодавчі основи будівництва в'язниці, систему управління та фінансування, роль громадськості в процесі функціонування закладу. З'ясовано питання участі у діяльності Сумського комітету Товариства опіки тюрем відомого підприємця та мецената І. Г. Харитоненка.

Ключові слова: пенітенціарія, тюремний замок, арештанти, товариство опіки тюрем, заслання.

Важливим аспектом вивчення історії каральних інституцій Російської імперії є розгляд процесу створення та діяльності регіональних (повітових) місць ув'язнення. На жаль, у більшості випадків, увага сучасних дослідників зосереджена на великих загальнодержавних та губернських в'язницях. Проте слід враховувати, що значна кількість засуджених та пересильних арештантів перебувала у місцевих (повітових) в'язницях, але процес їх створення та діяльності є малодослідженим.

Одним з найбільших тюремних замків у Харківській губернії (а саме така назва закріпилася за тюремними установами в ХІХ ст.) – був Сумський тюремний замок розташований на важливому етапному маршруті Київ – Харків. На сьогодні комплексного дослідження, присвяченого даній каральній установі, не існує, тому наша розвідка є першою спробою розглянути процес створення та діяльності Сумського тюремного замку.

В останні роки серед науковців зростає інтерес до діяльності імперських пенітенціарних установ у межах у українських губерній. Серед узагальнюючих досліджень варто відзначити праці О. П. Неалова, В. В. Россіхіна, І. В. Іванькова, О. М. Григорьева, Д. В. Ягунова. [1–5]. Також варто відзначити працю Л. І. Мачуліна, безпосередньо присвячену тюремним установам Харкова [6]. При цьому Сумський тюремний замок не став предметом уваги науковців.

Поширення на Слобожанщині дій адміністративно-територіальної реформи 1775 р. та подальший розвиток структурних елементів системи державного управління сприяло покращенню умов діяльності імперських каральних інституцій. Наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст. на території Харківської губернії функціонувала мережа регіональних місць ув'язнення. У більшості випадків це були невеликі дерев'яні будинки, так звані "тюремные избы", інколи оточені рядом дерев'яних колод, вкопаних у землю одна біля одної. Охорону в'язниць у повітових містах несли чини місцевих інвалідних команд.

Звичайно невеликі дерев'яні будинки, погано пристосовані для утримання арештантів, не могли повною мірою забезпечити належні умови утримання засуджених. Незадовільний стан місць ув'язнення у повітах Харківській губернії змушував представників місцевої державної влади, зокрема губернаторів, звертатися до вищих державних установ по допомогу. 10 липня 1799 р. харківський губернатор П. Ф. Сабуров звернувся до городничих з наказом зібрати відомості про кількість коштів необхідних для ремонту чи можливої перебудови острогів. При цьому було наказано назвати суму "...что-бы малейшего не было притом излишества" [7, арк. 3].

Цей наказ був пов'язаний з тим, що на 22 квітня 1800 р. було заплановано розгляд у Сенаті питання про виділення 168.381 руб. 36 коп. для ремонту та перебудови тюремних острогів у Новгородській губернії. Сенат надіслав до усіх губернаторів наказ зібрати відомості про кошти, необхідні для функціонування острогів у підпорядкованих їм губерніях.

Наказ було виконано і 30 вересня 1800 р. губернатор П. Ф. Сабуров доповідав: "...в здешней губернии, в губернском городе Харькове и уездных Богодухове, Ахтырке, Сумах, Изюме, Купянске, Старобельске, Богучаре тюрьмы для содержания колодников с караульнями имеются. В Острогское колодники содержатся в деревянном корпусе находящимся при каменном доме, ... в Змиеве в двух деревянных избах" [7, арк. 4]. Таким чином, Сумська в'язниця серед інших тюремних установ Харківської губернії нічим особливим не вирізнялася.

Подальші змін системи пенітенціарних установ пов'язані з ім'ям Малоросійського намісника Олексія Борисовича Куракіна. Реформи тюремного устрою, що були проведені О. Б. Куракіним на українських землях, були визнані зразковими. Дія багатьох законодавчих актів, які початково були призначені для українських губерній, у подальшому була поширена на інші губернії імперської Росії. Принципи управління та організації будівництва в'язниць запропоновані О. Б. Куракіним були активно використані на Харківщині. На початку ХІХ ст. у повітових містах губернії була збудована мережа місць ув'язнення.

Серед інших повітових пенітенціарних установ у 1806 р. тюремний острог був збудований у Сумах. Острог мав два окремих будинки-відділення. В одному з них знаходилися дві камери для арештантів-чоловіків та одна – для жінок. В іншому відділенні була більша та менша камери для розміщення арештантів за родом злочину. У цьому відділенні також перебували арештанти з числа чиновників та дворян [8, арк. 6].

Будівля Сумського тюремного замку була оточена рядом дубових колод, так званим «острогом», саме тому за в'язницею закріплюється ця назва. Дерев'яна будівля досить швидко занепадала, тому вже 7 серпня 1823 р. командир другої бригади третього округу внутрішньої сторожі полковник Мошеного, ревізуючи повітові тюремні замки, виявив: "... Сумы – колья вокруг подгнили, держатся только дубовыми подпорками, арестантские комнаты ветхи и к содержанию арестантов опасны. В арестантских комнатах по ветхости кровли бывает течь, на окнах железные решетки ослабели" [9, арк. 58].

Черговий по штабу 7-го округу внутрішньої сторожі, куди входила більша частина Слобожанщини, підполковник Спиридонов у 1833 р. зібрав інформацію про стан повітових тюрем Харківської губернії. «Сумы. Тюрьма деревянная, совершенно ветхая, равно палисад около оной, караульня и цейхгаус для арестантских вещей тоже ветхие и подвержены падению, через что предвидится крайняя опасность в содержании арестантов» [10, арк. 28].

Його доповідь була доповнена повідомленнями командира харківського губернського батальйону підполковника Гарицького: «Сумы. Сумской городской острог выстроен в 1806 г. из городских доходов, имеет 2 отделения. В первом две казармы для размещения арестантов мужского пола, довольно пространные, одна для женского пола. Во втором отделении две казармы, одна большая а другая меньшая, в коих размещение арестантов согласно роду преступления неудобно. Весь же состав деревянного строения острога по совершенной давности весьма ветхий. В зимнее время от сырого воздуха в казармах имеются весьма вредные влияния на здоровье человеков. Сейчас нельзя ручаться за внезапное падение потолков поддерживаемых по последней поправке столбами, равно стены казарм от ветхости выдвинулись из мест своих, да и загорожа вокруг острога частоколом, по гнилости столбов требует перемены. Словом сказать строение острога крайне ветхое, одно лишь только средство остается, как все оное сделать вновь» [10, арк. 42].

Невідомо чи планувалися ремонтні роботи, але під час пожежі у 1839 р. Сумський повітовий тюремний замок згорів. Тому для розміщення в'язнів почали використовувати дерев'яні, криті залізом будинки, що належали міській Думі. У цих будівлях раніше була розташована міська лікарня, але через гостру потребу у тюремному приміщенні та через відсутність інших зручних приміщень було вирішено використати саме їх.

Сумська в'язниця поділялась на три казарми. Дві з них розміром 15 на 11 1/2 аршин були призначені для арештантів чоловічої статі, третя казарма розміром 5 на 5 аршин – для арештантів-жінок. З кожної казарми був влаштований окремий вихід у невеликі сіни, де чергував охоронець.

У дверях казарм були влаштовані невеликі віконця за склом, які давали можливість спостерігати за арештантами. Вікна, які виходили на двір, до половини були замуrowані, а ззовні влаштовані залізні ґрати.

У кожній казармі були печі для опалення. Розміщувались в'язні на нарах, їм також видавались «рогожки». Задня частина будинку, де був влаштований вихід з казарм, була обнесена дерев'яною огорожею. Тюремний замок з трьох інших боків залишався без всякої огорожі. Через малу кількість казарм було неможливо розділяти в'язнів за родом злочину. Досить часто бувало, що в жіночій камері утримувалось по 10–15 жінок з дітьми «... отчего бывает неприятный воздух» [8, арк. 16].

18 вересня 1844 р. у Харківській губернії за рішенням Сенату був встановлений особливий збір на побудову громадських будівель та тюрем. До 1850 р. на рахунках Казенної Палати було зібрано 150.369 руб. 30 1/2 коп. тюремного збору. Саме ці кошти планувалось використати на будівництво нових в'язниць.

За поданням Харківського губернатора Міністерство внутрішніх справ затвердило кошторис побудови мережі нових в'язниць. Планувалось витратити на влаштування в'язниць у Лебедині – 38.825 руб., Охтирці – 35.238 руб. 73 коп., Богодухові – 33.422 руб., Сумах – 35.008 руб. 73 коп., Куп'янську – 33.422 руб. 85 коп.

20 квітня 1849 р. було введено в дію положення Комітету Міністрів «О наиме помещений для присутственных мест, тюрем и других учреждений подведомственных МВД», у якому було детально регламентувався порядок будівництва державних споруд, зокрема в'язниць та етапних приміщень [11].

Було вирішено, за необхідності будівництва приміщень для державних установ, завчасно через поліцію та публікації у «Губернських ведомостях» викликати приватних осіб, бажаючих за власний рахунок взяти на себе будівництво приміщень з подальшою здачею їх в оренду державі за «умеренную плату». При цьому підряднику безкоштовно виділялося місце для будівництва.

Підряднику надавалися певні пільги при будівництві, він міг отримати частину коштів наперед під надійну заставу. Було дозволено використовувати в якості застави приміщення, які будувалися, якщо вони були зведені більш, ніж на половину. Кошти, які видавалися підряднику на майбутнє будівництво, зараховувалися до наступної орендної плати.

Особи, які взяли на себе будівництво, зводили приміщення за типовими планами, затвердженими Головним управлінням Шляхів Сполучень та Казенних Будинків, не дозволяючи собі значних відхилень. Якщо бажаючих отримати підряд на будівництво було декілька, то між ними влаштовувалися торги та право будівництва передавали тому, хто запропонував найнижчу ціну. Новозбудовані приміщення винаймались на строк від 12 до 24 років, «... дабы с одной стороны обеспечить доход хозяина дома с употребленного им капитала, а с другой устранить затруднения с частым перемещением присутственных мест сопряженное» [11]. При цьому на весь час оренди будинок звільнявся від усіх міських податків.

Після завершення дії першого строку оренди дія договору могла бути продовжена на строк не менше трьох років. При необхідності зміни розташування державної установи дія договору оренди могла бути призупинена, але при цьому обов'язково враховувалась думка господаря приміщення. Крім того, встановлювалось правило, за яким місцеве керівництво мало право самостійно, без погодження з господарем будинку, визначати, які саме державні установи будуть знаходитися в орендованому приміщенні. Усі витрати, необхідні для підтримки приміщення в належному стані, дрібний ремонт, страхування, були віднесені до витрат господаря приміщення.

Будівництво мережі нових повітових тюрем розпочалося з міст Суми, Лебедин та Охтирка, де становище було найгіршим. 17 червня 1849 р. Сумський другої гільдії купець Михайло Григорович Псарьов звернувся до губернатора О. С. Траскіна з пропозицією збудувати за власні кошти тюремні приміщення у цих містах за умови їх подальшої оренди державою. Умови, висунуті М. Г. Псарьовим, були наступні: він за власні кошти будував три повітових тюремних замки, у подальшому уряд мав орендувати приміщення

строком на 24 роки з оплатою по 3 тис. руб. щорічно за кожен тюремний замок. На себе М. Г. Псарьов брав страхування приміщень та дрібний поточний ремонт.

Ідея М. Псарьова була відхилена, адже за його пропозицією держава мусила щорічно сплачувати великі кошти, а при цьому тюремні приміщення продовжували залишатись у власності приватної особи. Тим більше, що на рахунках губернського казначейства поступово накопичувались досить значні суми “тюремного збору”, що давало можливість будувати повітові в’язниці за рахунок держави.

Через деякий час М. Псарьов запропонував інший варіант. Він погоджувався збудувати тюремні замки за призначені державою на будівництво 109.439 руб. за умови передачі йому підяду без торгів та виділення йому безвідсоткового кредиту у 60 тис. руб. [12, арк. 1].

Ці умови теж не викликали захоплення у представників влади. Адже за законом будівництво державних приміщень приватними особами дозволялося лише за умов попередніх торгів, що значно зменшувало суми, необхідні для будівництва. Тому остання пропозиція М. Псарьова теж була відхилена. До весни 1851 р. будівництво тюремних приміщень не розпочалося. Генерал-губернатор С. О. Кокошкін постійно вимагав від Харківського губернатора О. С. Траскіна відшукати надійного підрядчика, який міг би збудувати в’язниці.

Виникла ще одна проблема. Із зібраних коштів на будівництво в’язниць та громадських приміщень протягом 1849–1851 рр. було витрачено понад 57 тис. руб. на ремонт державних приміщень у Харкові. Тому сума, зібрана на будівництво в’язниць, зменшилась з понад 150 тис. до 116 тис. руб. Цього для будівництва п’яти в’язниць (Суми, Лебедин, Охтирка, Куп’янськ, Богодухів) було недостатньо. Тому було вирішено продовжити тюремний збір у губернії до 1858 р., та будувати в’язниці поступово, за мірою надходження коштів. З’ясування усіх цих проблем зайняло чимало часу. Тому рішення про початок будівництва нових в’язниць було прийнято лише у липні 1852 р.

На жаль, інформація про проведення торгів на будівництво тюрем у Сумах відсутня. Відомо, що контракт на будівництво в’язниці у Сумах 4 квітня 1853 р. був підписаний з купцем М. Псарьовим [12]. На заставу своєчасного та якісного будівництва М. Псарьов надав власний двоповерховий кам’яний будинок, розташований у Сумах та оцінений у 19.124 руб.

9 травня 1853 р. губернський землемір Карпович повідомив про відведення місця для будівництва тюремних замків у містах Охтирка, Лебедин та Суми [12]. Будівництво було розпочато на околиці міста в районі сучасної вулиці Праці (колишня Тюремна). Будівництво Сумського повітового тюремного замку розпочалось у 1854 р. 28 лютого 1854 р. генерал-ад’ютант С. О. Кокошкін повідомив харківського губернатора “... Государь Император в 5 день сего февраля, Высочайше Повелеть соизволил, тюремный замок в г. Сумы, построить на избранном местным начальством городском свободном месте” [13, арк. 16].

Для нагляду за будівництвом в’язниці у Сумах був призначений помічник архітектора фон-Кремер. Він протягом весни – літа 1854 р. постійно перебував у Сумах та спостерігав за будівництвом. Губернський архітектор Ф. Данилов здійснював загальне керівництво та нагляд за побудовою в’язниць. У пояснювальній записці до кошторису будівництва тюремного замку в Сумах він писав: “Постройку произвести по нормальному проекту № 2, ... сообразно местным справочным ценам. По недостатку бутового камня предположено устроить фундамент из кирпича, потому что плиты в продаже не имеются. Для производства работ с подряда составлены будут на законных основаниях кондиции. Работы произвести полагается в течении четырех лет” [12, арк. 173].

Сумський тюремний замок став великою спорудою, лише цегли на його будівництво було використано 1.697.044 [13, арк. 22]. В’язниця була збудована за зразковим планом, затвердженим Головним управлінням Шляхів Сполучень та Казенних Будинків 22 березня 1849 р.

Для риття ровів під фундамент та мурування стін були найняті селяни під головуванням кам’яного майстра Никандра. У фон Кремера, що наглядав за роботами, та майстра Никандра виник конфлікт. Фон Кремер, як представник держави на перше місце ставив державні інтереси та вимагав швидкої та якісної роботи. Селяни на чолі з Никандром, не отримуючи від підрядчика М. Псарьова вчасно коштів, працювали повільно. Ситуація загострилась настільки, що фон-Кремер вимагав від місцевої поліції заарештувати Никандра “... как человека злонамеренного” [13, арк. 32].

Звертаючись до М. Псарьова, фон Кремер писав “... главный каменный мастер Никандр, из крепостных людей графа Шереметьева, дозволил себе перестать работать и научил тому своих рабочих. Несмотря на то, что деньги ему были выданы вперед, он по причине дождя 7 дней не работал и научил тому своих людей ... поведение Никандра самое дерзкое, не только против меня, но и против городских властей” [13, арк. 33].

Звичайно, подібні конфлікти не сприяли швидкому ходу робіт, тим більше, що літо 1854 р. справді було дощовим. Вчасно не були заготовлені необхідні прилади, а деякі матеріали, зокрема 40 тис. цеглин, фон-Кремер не допустив до будівництва через їхню погану якість.

Наприкінці кожного року, після 15 жовтня, проведені роботи оглядала спеціальна комісія. За її рішенням, у випадку своєчасного й якісного виконання робіт за перший рік, підряднику видавались гроші на роботи наступного року.

Робітники, які працювали на будівництві, отримували досить високу заробітну платню. Так, звичайні робітники та молотобійці отримували по 28 коп. на добу, теслярі, каменярі, муляри – по 57 коп., кузнеці, майстри зі скла – по 71 коп., пічники – 82 коп. на добу.

Таким чином, протягом 50-х – 60-х рр. XIX ст. у Харківській губернії була збудована мережа нових кам’яних тюремних замків, що значно покращило умови службової діяльності чинів тюремного відомства та умови утримання арештантів.

Повітовий тюремний замок у м. Суми був розрахований на утримання 105 арештантів різних розрядів. Загальний нагляд та керівництво діяльністю тюремного замку покладалось на місцеве відділення товариства опіки тюрем, на чолі якого у 1876 р. стояв Сумський предводитель дворянства Йосип Федорович Лесевич. Директорами відділення були повітовий лікар М. В. Беліцький, священник В. В. Никольський, міський голова купець М. І. Скубенко, почесний громадянин Д. І. Суханов, купець І гільдії та комерції радник І. Г. Харитоненко. Також, до складу відділення входили купці В. І. Ткаченко, І. І. Богатирев, О. М. Ліхтенштадт, поручик І. Д. Кондратьєв, товариш прокурора В. А. Чубаров [14, арк. 62].

Щорічні витрати на утримання тюремного замку сягали 8 тис. руб., тоді як благодійні внески становили не більше 500 руб. Основними статтями витрат були утримання тюремної адміністрації – близько 1 тис. руб., продовольство арештантів – понад 2 тис. руб., опалення та освітлення в'язниці – понад 1 тис. руб., лікування хворих арештантів – близько 1 тис. руб., утримання тюремної церкви на честь святого Рівноапостольного князя Олександра Невського – близько 1 тис. руб. [14, арк. 44–46].

На початку 70-х рр. XIX ст. при Сумській в'язниці несли службу смотритель та чотири наглядачі. Смотритель замку отримував 175 руб. грошового утримання, 175 руб. столових та 50 руб. на канцелярські витрати. Грошове утримання наглядачів ледве сягало 100 руб. на рік, але при цьому вони мали харчування та квартири при тюремному замку [15, арк. 163].

Місцеве відділення товариства опіки тюрем діяло дуже активно. Протягом 1877–1886 рр. щорічні членські внески директорів та різноманітні пожертви сягали суми в 2 тис. руб. Ці кошти використовувались на додаткове грошове утримання чинів нагляду, матеріальне заохочення священників до постійної опіки утримуваних у в'язницях. Значні суми використовувалася на додаткове харчування арештантів, ремонти приміщень тюремного замку тощо.

Особливу роль при цьому належала відомому промисловцю та благодійнику Івану Герасимовичу Харитоненку. Щорічно до великих церковних та державних свят І. Г. Харитоненко жертвував великі кошти на підтримку діяльності Сумського повітового відділення товариства опіки тюрем та Сумського тюремного замку. З його ініціативи та за матеріальної підтримки сім'ї Харитоненко у Сумській в'язниці було влаштовано кімнату для читання книг та показу "волшебных картинок". Досить часто І. Г. Харитоненко жертвував кошти на різноманітні ініціативи повітового тюремного відділення та взагалі брав активну участь в його діяльності.

При в'язниці була церква на честь Святого рівноапостольного Великого князя Олександра Невського, на утримання священика якої щорічно виділялося 300 руб. Щорічне утримання Сумського тюремного замку коштувало від 8 до 10 тис. рублів. Так, у 1883 р. сума витрат становила 8.731 руб. 23 коп. З них було витрачено: на харчування арештантів – 2200 руб. 10 коп., на утримання тюремної адміністрації та нагляду – 832 руб., лікування хворих – 500 руб. Ці кошти виділялись з державного бюджету. Гроші на опалення тюремного замку в сумі 1530 руб. 46 коп. були виділені міською Думою [15, арк. 47].

Крім того на користь в'язниці були переведені кошти пожертвовані директорами місцевого відділення товариства опіки тюрем у розмірі 390 руб., та 17 руб. 15 ½ коп. із кухликів для пожертв, які знаходились при тюремному храмі та інших храмах міста. Також, до економічного капіталу в'язниці були зараховані 1038 руб. 80 коп., зароблені арештантами на зовнішніх роботах, проведених на замовлення міського правління. З 1876 р. до охорони Сумської в'язниці почали залучати двох додаткових вільнонайманих наглядачів, яким з економічної суми в'язниці виплачували по 144 руб. щорічно [14, арк. 80].

Як свідчать звіти Сумського повітового відділення товариства опіки тюрем за рік через тюремний замок проходило від 300 до 400 арештантів. При цьому, від 40 до 50 осіб становили пересильні в'язні, які у замку на довго не затримувалися. Також, у замку тимчасово утримувались 60–80 підслідчих, відносно яких проводилося слідство. Переважну більшість арештантів становили особи, засуджені на певні строки тюремного ув'язнення. У більшості випадків ці строки були порівняно невеликі, тому у замку відбувалася постійна зміна арештантського контингенту.

У замку "... арештанти помещаются по роду преступлений в отдельных камерах. Для них устроены нары с тюфяками и головными подушками. Пища изготвляется на тюремной кухне", – повідомлялося у звіті за 1879 р. [15, арк. 103].

Таким чином, протягом другої половини XIX ст. Сумський тюремний замок став однією з найкраще влаштованих тюремних закладів Харківської губернії. Будівництво нового тюремного замку в Сумах було частиною процесу будівництва нових пенітенціарних установ на території губернії та стало можливим завдяки введенню спеціалізованого тюремного збору на Слобожанщині.

Закон від 20 квітня 1849 р. встановив чіткі рамки процесу будівництва державних установ та зокрема й в'язниць. Загальний нагляд за будівництвом було покладено на губернського архітектора Ф. Данилова, який на Харківщині проектував десятки державних будівель та тюрем. Безпосередньо будівельником виступав сумський купець М. Псарьов, який одночасно зводив декілька тюремних замків. Будівництво відбувалося під суворим контролем держави та за спеціально розробленими архітектурними планами.

У подальшому діяльність Сумського тюремного замку відбувалася під керівництвом місцевого відділення Товариства опіки тюрем, до складу якого входили представники заможної частини суспільства, чиновники та купці. Одним з активних учасників процесу управління та діяльності Сумського тюремного замку був відомий підприємець і меценат І. Г. Харитоненко.

Тюремний замок був розрахований на одночасне утримання 105 осіб, при цьому у в'язниці існувало відділення для підслідчих та пересильних арештантів. На жаль, на сьогодні будівлі замку майже повністю знищено і ця сторінка історії міста залишається малодослідженою.

Джерела та література

1. Неалов О. П. Організаційно-правове забезпечення реалізації тюремної реформи в Російській імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах українських губерній) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Неалов Олександр Павлович. – Х., 2003. – 197 с.
2. Россіхін В. В. Пенітенціарна система Російської імперії в XIX – на початку XX ст. (на матеріалах українських губерній) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 "Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень" / В. В. Россіхін. – Х., 2005. – 20 с.
3. Григорьев О. М. Пенітенціарна теорія та практика в Російській імперії в кінці XVIII – на початку XX ст. : історико-правове дослідження (на прикладі українських губерній) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 "Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень" / О. М. Григорьев. – К., 2007. – 21 с.
4. Іваньков І. В. Тюремні установи в Україні в системі карально-охоронного механізму держави (кінець XIX – середина XX ст.) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 "Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень" / І. В. Іваньков. – К., 2005. – 20 с.
5. Ягунов Д. В. Державне управління пенітенціарною системою України : історія, сучасність, перспективи / Д. В. Ягунов. – Одеса : ОРІДУ, 2005. – 251 с.
6. Мачулін Л. І. Історія тюремного Харькова (1668–1917 гг.) / Л. І. Мачулін. – Х. : Мачулін, 2005. – 208 с.
7. Державний архів Харківської області (далі – Держархів Харківської області), ф. 4, оп. 2, спр. 161.
8. Держархів Харківської області, ф. 7, оп. 4, спр. 32.
9. Держархів Харківської області, ф. 3, оп. 55, спр. 205.
10. Держархів Харківської області, ф. 3, оп. 107, спр. 32.
11. Полное собрание законов Российской империи. – III собр. – Т. 18. – № 16765.
12. Держархів Харківської області, ф. 161, оп. 1, спр. 20.
13. Держархів Харківської області, ф. 161, оп. 1, спр. 111.
14. Держархів Харківської області, ф. 23, оп. 1, спр. 811.
15. Держархів Харківської області, ф. 23, оп. 1, спр. 1116.

Кравченко Р. И. Сумской тюремный замок в XIX веке

В статье рассмотрен процесс создания и деятельности одного из крупнейших пенитенциарных учреждений Слобожанщины XIX века – Сумского тюремного замка. Изучены законодательные основы строительства тюрьмы, система управления и финансирования ее деятельности, роль общественности в процессе функционирования учреждения. Выявлены вопросы участия в деятельности Сумского комитета Попечительного о тюрьмах общества известного предпринимателя и мецената И. Г. Харитоненко.

Ключевые слова: пенитенциария, тюремный замок, арестанты, общество попечительное о тюрьмах, ссылка.

Kravchenko R. I. The prison fortress of Sumy in the 19th century

The article covers the process of creation and activity of a penitentiary institution in Slobozhansky region – the prison of Sumy in the 19th century. The article analyzes the legislative bases of prison construction, the management and fundingsystems, the role of general public in the institution functioning. There has been revealed the question of I. G. Kharitonenko's participation in the Sumy committee of Prison Custodianship Association, who is known as a famous entrepreneur and fairy godfather.

Keywords: penitentiary, prison fortress, the prisoners, the reference.

Т. В. Винарчук

ВНУТРІШНІ НАЦІОНАЛЬНІ ФРОНТИРИ УКРАЇНИ В УМОВАХ НАЦІОНАЛЬНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ НА ПОЧАТКУ XX ст.

Автор статті ставить питання про можливість аналізу національних меншин України як внутрішніх національних фронтирів в умовах державотворення початку XX ст. На думку автора, трактувати національні меншини як фронтيري дозволяють такі характерні риси прикордоння, як зустріч та взаємодія різних спільнот, слабкість політичної системи, що перебувала у стані формування, невизначеність ситуації та хиткість балансу сил, невпорядкованість державно-правових механізмів, процес трансформації старих структур та становлення нових, пошук спільних інтересів з метою об'єднання зусиль у розбудові державності, формування нової ідентичності.

Ключові слова: фронтир, внутрішній національний фронтир, національні меншини, українське державотворення, українська національно-демократична революція.

Опубліковані наприкінці XIX ст. тези доповіді американського науковця Ф. Тернера поклали початок формування напряму історичних досліджень порубіжних територій, що залишається актуальним дотепер. У попередній нашій публікації «Національний контекст концепції фронтиру в українській історіографії» («Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету», вип. XXXVI, 2013) ми розглянули основні принципи теоретичної схеми, яку запропонував для історичного дослідження Ф. Тернера. У представленій публікації до уваги пропонується питання про можливість залучення до наукового аналізу українського державотворення початку XX ст. парадигми фронтирів, зокрема характеристики національних меншин України як внутрішніх національних фронтирів.